

Низова Л.В.

Інтеграція дрібного виробника-власника в радянську соціально-економічну систему. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 397 с.

Актуальність рецензованої книги полягає в тому, що вона вийшла у світ у сучасний період розвитку українського суспільства, коли всі його політичні, соціально-економічні, культурні чинники переживають важкий переломний момент переходу від радянських до капіталістичних відносин. Дослідниця правомірно пропонує вивчити досвід наших попередників в усіх сферах суспільно-політичного, а особливо економічного життя, щоб історичний досвід допоміг перешкодити повторним подіям у перехідному періоді, які через несвідомі дії державного керівництва або відсутність останнього відновлюються під тиском зацікавлених сторін, таким чином відкидаючи суспільство знову до проходження ранньої стадії капіталістичного розвитку в Україні.

Підприємництво, поява якого була викликана активною капіталізацією економіки у Російській імперії у XIX – на початку XX ст., вбачалося історичною основою перехідного періоду від феодально-капіталістичних до нових, індустріальних відносин. Авторка у своїй праці розкриває проблему інтеграції дрібних виробників-власників до останніх. Тематичну розробку проблеми зосереджено навколо засадничої ідеї, яка, на думку дослідниці, вже стала постійною хворобою суспільства, – відсутності необхідного державно-монополістичного керівництва у перехідний період розвитку країни, яка в різні історичні часи переживає однаково негативні наслідки і потерпає від загрози їх поглиблення й повторення. Дослідження змін та динаміки у становленні цього керівництва в перехідний період, взаємовпливи економічних і політичних відносин на різних стадіях розвитку історичних процесів у суспільстві в XIX–XX ст. й становить стрижневу проблему монографії.

Авторка розглянула проблему інтеграції дрібного виробника-власника у радянську систему як складову частину загальної модернізації країни в перехідний час після 1861 р., а також вивчила динаміку її розвитку до початку XXI ст. Вона виявила причини появи і формування силових методів для перебудови соціально-економічних інтересів різноманітних верств населення Російської імперії та в СРСР у перехідному періоді від феодально-капіталістичних до індустріальних і постіндустріальних відносин, довела необхідність державного управління для побудови сучасного суспільства на засадах взаємоприйнятних економічних підвалин, проаналізувала спочатку за умов радянської влади й далі через її підпорядкування останній інтеграцію способом поголового кооперування населення.

Поява праці Л.В.Низової обумовлена не стільки сучасними потребами українського суспільства, скільки у першу чергу теоретико-пізнавальною потребою вітчизняної історичної науки в розробці невивчених періодів у минулому України. Крім того, малодослідженість перехідного періоду від феодально-капіталістичних до індустріальних відносин в історичній науці також обумовило необхідність вивчення його на конкретному прикладі інтеграції дрібного виробника-власника до радянського суспільства. Монографія дозволяє скласти уявлення про політичні та соціально-економічні процеси, які відбувалися в Україні з кінця XIX до XXI ст.

У даній праці об'єктом вивчення виступає дрібний виробник-власник. Природа останнього розкривається з позицій нового часу і під кутом зору соціальних, економічних, соціологічних, політичних проблем XIX – XX ст., аналізується динаміка його інтегрування в аграрно-індустріальне суспільство до Жовтневої революції й після встановлення радянської влади. Дослідження багатогранності природи дрібного власника авторка здійснила через вивчення процесу розселення в суспільстві, формування малоземельного селянина у працівника кооперативу і найманого робітника фабрики й заводу та намагання підкорити останнього державно-монополістичному управлінню в імперії у дореволюційний період, а також підпорядкування його радянській системі через поголовне кооперування.

Цікавим моментом монографії є питання про роль П.Столипіна у справі перешкодження новій революції шляхом використання нагромадження капіталу як перешкоди її висхідній хвилі, котрий із виходом на свободу перетворився у хижачку природу первісного нагромадження, яка знесла не тільки всі починання реформатора на своєму шляху, а також його самого. Авторка виділила особливість природи дрібних підприємців, які, збагатившись усіма правдами, а більше неправдами за рахунок природних ресурсів країни за відсутності державно-монополістичного управління, прагнули влади. У книзі досліджується визначальна роль підприємницької стихії дрібного капіталу в загальному перехідному періоді як у капіталістичній (після реформи 1861 р.), так і в радянській (до кінця 1930-х рр.) системі.

Дослідниця аргументовано доводить, що ця некерована стихія завжди несла загрозу й після спроб підпорядкувати її імперськими урядами була піддана революційному підкоренню з боку радянської влади, але не через добровільні форми початку 1920-х рр., а силовими методами у 1930-х рр. засобом поголового кооперування. Таким чином відбулося розселення населення та втягнення його до радянсько-індустріального суспільства.

Дослідження дрібних виробників-власників проводилося також через вивчення діяльності й розвитку кустарно-ремісничої галузі у промисловості України. Аналіз її суб'єктів дозволив висвітлити загальну соціально-економічну природу всього дрібного підприємницького прошарку населення.

Слід відмітити і значну джерельну базу праці. Авторка суттєво проаналізувала архівні та періодичні матеріали означеного періоду. Адже саме через їх системне вивчення й тематичне структурування вона спромоглася в новому історичному ракурсі глибоко дослідити весь перехідний процес від феодально-капіталістичних до радянсько-соціалістичних відносин.

Ці напрацювання можна згрупувати за певними проблемно-тематичними напрямками:

- вивчено суспільно-політичні та соціально-економічні передумови й доведено необхідність підпорядкування дрібних виробників-власників державно-монополістичній системі управління як у дореволюційному, так і в ленінсько-сталінському періодах;

- з'ясовано ступінь впливу дрібнопідприємницької стихії на систему державних заходів щодо модернізації країни;

- виявлено особливість впливу запровадженої П.Столипіним економічної самостійності дрібного власника-виробника на капіталістичний розвиток Росії, а також на інтеграцію останнього в радянську систему для індустріалізації країни;

- сформульовано основні економічні напрямки – добровільні та силові – у поголовному кооперуванні дрібного підприємця для його одержавлення;

- досліджено природу післястолипінської кооперації, яка відіграла визначальну роль на шляху інтеграції населення до радянської економічної системи, особливо в Україні, де вона становила самостійну форму капіталістичних відносин;

- розглянуто нові аспекти непу, які виникли після заміни більшовиками засобів терору на соціально-економічну перебудову природи дрібного приватного господаря з виділенням і відокремленням у ній (реорганізаційними шляхами поголового кооперування й на добровільних началах) складової – додаткового підприємницького нагромадження.

Щодо вивчення нової економічної політики авторка навела деякі цікаві факти. Зокрема В.Ленін у 1923 р. остаточно відмовився від перебудови країни в комуністичному напрямі шляхом розкладки, на певний час (1920-ті рр.) призупинив цілеспрямований розвиток поголовної кооперації. Він надав можливість дрібному капіталу у пільговий період непу брати участь за умови цивілізованих форм оподаткування в побудові приватногосподарського суспільства з державно-монополістичним управлінням.

Оперуючи архівними даними, дослідниця переконливо довела, що В.Ленін створив можливість для дрібних підприємців у 1921–1923 рр. працювати в умовах приватногосподарського розвитку країни зі зрівняльним оподаткуванням, яке змінив у 1923 р. на пільгові відносини, що були запроваджені партією за його планом у 1924–1926 рр.

Розкриваючи й аналізуючи перипетії співробітництва дрібного капіталу з новою владою на засадах повноцінного оподаткування, авторка показала, в який спосіб більшовиками був запропонований розвиток підприємництва в «окремо взятій країні» за формою «радянський соціалізм як попередній етап соціалістичної розбудови держави». Він передбачав створення такого політико-економічного устрою, за якого новий режим мав провести невідкладну індустріалізацію країни і зробити це «за одне-два десятиріччя» перебувочного періоду. На думку дослідниці, у поєднанні двох напрямів – соціалізму та комунізму – і складалася головна стратегія нової економічної політики радянської влади, яку В.Ленін напрацьовував та викристалізовував в останні роки свого життя.

Авторка виділила й охарактеризувала у побудові радянського соціалізму особливий період пролетаризації дрібних виробників-власників, який виділявся застосуванням не пільгового, а відразу зрівняльного оподаткування в 1921–1923 рр. У той час відбулася рідкісна спроба більшовиків цивілізованими формами пролетаризувати останніх за допомогою оподаткування їх приватногосподарської системи, в якій крилася умова підпорядкування представників дрібного капіталу. Вони мали зносити податкові тягарі влади, віддавати залежно від ступеня багатства свої нагромадження у державну казну для реконструкції економіки і для подальшої індустріалізації країни. Таку форму прогресивного оподаткування, яку визначив В.Ленін ще в 1920-х рр., взяли на озброєння у країнах соціалізму в 1970–1990-х рр., а також у Нідерландах, Канаді, Норвегії, Швеції.

Загалом монографію написано на високому теоретико-узагальнюючому рівні. Вона суттєво збагатить українську історичну науку новими фаховими баченнями й запропонованими проблемними розробками. Книга розрахована на викладачів вузів, науковців, усіх, хто цікавиться проблемою діяльності дрібних виробників-власників та їх інтегруванням у радянську соціально-економічну систему.

О.О.Сушко (Київ)